

Viipurin Suomalaisen
Kirjallisuusseuran
Toimitteita

17

Monikulttuurisuuden aika
Viipurissa

toimittaneet

Pentti Paavolainen & Sanna Supponen

HELSINKI 2013

ISSN 1236-4304 (SARJA; PDF)

Viipurinruotsalaiset

Marika Tandefelt

Miten kielitieteilijä tutkii kieltä – tai kielen paikallista varianttia – kun ei enää voi haastatella tai nauhoittaa kielten käyttäjiä ja siten saada ensikäden-tietoja siitä koska, missä ja miksi juuri tämä kieli on ollut käytössä ja lähi-kontaktissa muihin kieliin? Tehtävä muodostuu vielä haastavammaksi, kun haluaa seurata kielellistä kehitystä monelta vuosikymmeneltä, jopa monilta vuosisadoilta. Tietoa täytyy kerätä toisella tavalla ja monesta palapelinpalasesta rakentaa kuva menneestä kieliyhteisöstä.

Näin olen tehnyt. Olen käyttänyt vanhempia ja tuoreempia historiallisia lähteitä Viipurin kaupungin historiasta ja muodostanut kuvan siitä, missä suomea, ruotsia, saksaa ja venäjää puhuvat kaupunkilaiset ovat käyttäneet omaa ja toistensa kieltä. Tieto siitä, mikä kieli tai mitkä kielet ovat olleet käytössä eri domeeneilla eli käyttöaloilla antaa makrotason tietoa eri kielten asemasta eri aikakausien kieliyhteisöissä.

Hankalampaa on saada luotettavaa mikrotason tietoa yksilöistä kielenpuhujina. Sitä olen yrittänyt tehdä haastattelemalla 1990-luvulla entisiä viipurilaisia, jotka sodan aikana tai jo aikaisemmin, olivat muuttaneet Viipurista esimerkiksi Helsinkiin. Olen myös saanut kirjallisia vastauksia kyselyyn, jonka samanaikaisesti lähetin suurelle joukolle entisiä viipurilaisia. Tämän kirjavan materiaalin pohjalta kirjoitin kirjan Viipurin neljästä kielestä seitsemän vuosisadan ajalta.¹

Aloitan kertaamalla ruotsin kielen historiaa Viipurissa. Sen jälkeen selostan, mitä joukko ruotsinkielisiä viipurilaisia, jotka syntyivät ja kasvoivat

1 Tandefelt 2002.

kaupungissa vuosisadan vaihteessa (1800–1900) ja hieman myöhemmin, on kertonut perheidensä kielenkäytöstä ja monikielisyydestä. Lopuksi sanon muutaman sanan myös niin sanotusta *wiborskasta* eli omaperäisestä paikallisesta puhekielestä, johon on arkailematta lainattu sanoja ja sanontoja muista kielistä, vaikka alun perin on puhuttu nimenomaan ruotsia.

Ruotsalaisen Viipurin juuret

Nimitutkijoiden mielestä nimi *Viborg* (josta on useita muunnoksia) on skandinaavista alkuperää. Tämä viittaa siihen, että sen ovat keksineet (luultavasti kristityt) ruotsalaiset, mutta paikan asutus oli karjalaista, mikä tarkoittaa pakanallista tai kristittyä (eli ortodoksista) väestöä. Kaupankäynti Novgorodin kanssa kiinnosti myös saksalaisia, eli Hansaa. Voi siis sanoa, että seutu oli kielten ja kulttuurien kohtaamispaikka jo kauan ennen niin sanottua kolmatta ristiretkeä ja ennen kuin peruskivi laskettiin rakennukseen, josta tuli Viipurin linna (1293).

Kun linna rakennettiin ja kaupunki nousi vähitellen sen välittömään läheisyyteen, Ruotsin valtakunta ulottui niin kauas itään, että se rajoitui Novgorodin hallitsemaan alueeseen. Ainakin Etelä-Karjalan osalta Pähkinäsaaren rauhassa vuonna 1323 määriteltiin selvästi, mistä raja kulki. Viipurista tuli itäinen etuvartio ja linnan käskynhaltija edusti kuningasta eli valtiovaltaa. Tämä tarkoittaa, että vallan kieli oli ruotsi, vaikka seutu oli monikielinen eikä kaikkien äidinkieli ollut ruotsi. Ensimmäiset viipuriruotsalaiset tulivat kaupunkiin sekä nykyisestä Ruotsista että nykyisen Suomen ruotsinkielisiltä rannikkoalueilta. Heidän joukossaan oli ihmisiä, jotka saivat työpaikan linnassa muun muassa sotilaina tai kirjureina. Myös monet kauppiat ja käsityöläiset olivat ilmeisesti ruotsinkielisiä.

Keskiaikaisessa Viipurissa kieli ei ollut kovin merkittävä asia. Esimerkiksi killan jäseniä oltiin kielestä riippumatta – ammatti oli se, joka ratkaisi. Kaupungin raadissa tavattiin lähinnä ruotsalaisia ja saksalaisia. Koska saksalaiset todennäköisesti puhuivat alasaksaa ja koska juuri tämä saksan muoto vaikutti paljon ruotsin kieleen keskiajalla, on jopa todennäköistä,

että viipurinsaksalaiset ja viipurinruotsalaiset ovat ymmärtäneet toistensa kieltä samalla tavalla kuin esimerkiksi ruotsalaiset ja norjalaiset nykyään pystyvät ymmärtämään toisiaan.

Saksalaisten läsnäolo oli tärkeä kaupungin kaupankäynnille. Heillä oli kaupungin kehitykseen tarvittavaa pääomaa ja tietoa. Ruotsin kilpailu Hansan kanssa Venäjän kaupasta oli kovaa ja saksalaiset hyötyivät siitä, että pystyivät käymään kauppaa vapaina porvareina Viipurista, joka ei siis koskaan ollut Hansan jäsen. Osa heistä jäi muiden kaupunkiin muuttaneiden kauppiaiden tavoin kaupunkiin ja heistä tuli viipurilaisia. Lisäksi niiden noin 30 vuoden aikana, minkä itään päin levittäytyvän sarvilinnan rakentaminen Viipurin kaupunginmuurin ulkopuolelle kesti, pestattiin työväkeä tuhansittain Karjalasta, Savosta ja Hämeestä. Tämä kasvatti karjalan ja suomen kieliä puhuvien osuutta kaupungin väestöstä.

Emme tiedä, miltä kielten välinen suhde siihen aikaan numeroina näytti. Vasta kun tullaan 1500-luvun puoliväliin, meillä on käytössä arvio asukasluvusta. Sen mukaan viipurilaisia oli silloin 1 630 henkilöä. Heitä ei ollut kovin paljon enempää myöskään sinä ajanjaksona, jota Ruotsin historiassa kutsutaan suurvalta-ajaksi (1616–1700). Määrä liikkui koko ajan alle 2000 asukkaan. Viipuri oli kuitenkin suhteellisen suuri kaupunki sen ajan Ruotsissa. Vain Tukholma, Göteborg, Norrköping ja ajoittain myös Turku olivat suurempia. Täytyy kuitenkin muistaa, että vain noin 5 prosenttia väestöstä ylipäätään asui kaupungeissa 1600-luvulla.

Viipuria ympäröivä maaseutu oli karjalan- ja suomenkielistä. Kaupunkilaisten enemmistön äidinkieli oli suomi ja suomen kieleen pystyttiin mahdollisesti turvautumaan tarvittaessa. Eri kieliryhmät elivät suurelta osin yhdessä. Voidaan ajatella, että ruotsia, saksaa tai venäjää äidinkielenään puhuneet kaupunkilaiset kuuluivat ja oppivat suomea ainakin sen verran, että pystyivät hoitamaan yksinkertaisemmat asiat suomen kielellä – ei vain suomenkielisten kanssa vaan myös keskenään. Sekä ylemmällä että alemmalla porvaristolla oli esimerkiksi suomenkielistä palvelusväkeä. Suurimmissa kaupunkitaloissa asui siihen aikaan piikoja, imettäjiä, renkejä ja ajomiehiä yhdessä tilan omistajan ja hänen perheensä kanssa. Myös alempaan porvaristoon kuuluvissa perheissä oli yleensä piika ja/tai renki.

Kauppiailla oli työntekijänsä ja he olivat tekemisissä myös maanviljelijöiden kanssa, jotka säännöllisesti toimittivat heille tavaroita ja jotka majoitettiin heidän luokseen tarvittaessa.

Kaupunkilaisilla oli myös lain mukaan velvollisuus majoittaa matkalaiset. Jonkun viipurilaisen piti majoittaa ulkomaalaiset kauppiaat, joilta oma asunto oli kielletty. Tässä ympäristössä ei siis voinut välttyä joutumiselta läheisiin tekemisiin sellaisten ihmisten kanssa, jotka puhuivat eri kieltä kuin itse. Oli tultava toimeen muilla kielillä kuin omalla äidinkielellään.

Ruotsin asema viranomaisten kielenä näkyi suurvallan aikana kolmella alueella: koulussa, kirkossa ja oikeussalissa. Virallinen koulukieli keskiajalla ja 1500- ja 1600-luvuilla oli latina, mutta ruotsi sallittiin yhä laajemmin apukielenä varsinkin uskonnonopetuksessa. Sen jälkeen, kun Viipuri oli saanut piispanistuimen (1618), ruotsi oli se kieli, jota enemmän tai vähemmän yksinomaisena käytettiin kirkollisina juhlapyhinä. Myös hallinnon ja oikeuslaitoksen kieli oli periaatteessa ruotsi. Siitä ei kuitenkaan pidetty kiinni kovin tiukasti. Virkamiesten äidinkieli ei aina ollut ruotsi ja heidän ruotsinkielentaitonsa saattoi toisinaan olla kyseenalainen.

Saksan kielen vaikutus oli keskiajasta lähtien voimakasta, kun oli kysymys kaupunkia koskevien juridisten ja taloudellisten asioiden hoitaminen. On olemassa esimerkkejä siitä, kuinka käytännössä on edellytetty, että oikeusjuttun osapuolilla on ruotsin ja saksan, toisinaan myös suomen kielen riittävä taito. Viipurilaisten monikielisyyttä ei siis kyseenalaistettu tai problematisoitu, mutta meneillään selvästi oli saksan- ja suomenkielisten asukkaiden asteittainen ruotsalaistuminen.

Saksalais-ruotsalainen Viipuri

Suuri Pohjan sota päättyi Uudenkaupungin rauhaan vuonna 1721. Sen jälkeen poliittinen ja juridinen tilanne muuttui, niin myös kielellinen tilanne. Muutos tapahtui Viipurissa jo vuonna 1710, kun kaupunki vallattiin, mutta se koski ehkä vähiten suomenkielistä väestöä, sillä suomi säilyi enemmistön kielenä. Kun Viipurista ympäröivine maa-alueineen tuli osa Venäjän valtakuntaa, ruotsin kielellä ei enää ollut virallista asemaa. Sen tilalle tulivat saksa ja venäjä.

Emme edelleenkään tiedä, millainen eri kieliryhmien välinen puhtaasti tilastollinen jakautuminen Viipurissa oli 1700-luvulla. Aikalaisten kertomuksista päätellen silloin joka tapauksessa tapahtui ruotsinkielisten viipurilaisten saksalaistuminen. Nuo kaksi kieliryhmää olivat jo aiemmin olleet eri syistä lähellä toisiaan. Ne edustivat pitkälti samaa yhteiskuntaluokkaa eli kaupungin porvaristoa. Toisaalta nuo kaksi kieltä ovat niin läheistä sukua keskenään, että toisen omaksuminen ei ole erityisen vaikeata, jos jo osaa toista. Taloudelliset intressit olivat yhteiset, eivätkä ruotsalais-saksalaisen rajan ylittävät avioliitot olleet epätavallisia. Koska saksa oli venäjän ohella Viipurin kuvernementin hallinnollinen kieli, se sai erityisen vahvan aseman myös kodeissa. Se oli myös koulun ja myöhemmin saksalaisen seurakunnan kieli.

Henkilöt, jotka kävivät Viipurissa 1700-luvun jälkipuoliskolla, kiinnittivät huomiota siihen, että kaupungissa puhutussa ruotsin kielessä oli voimakas korostus muista kielistä, varsinkin saksasta. Ensimmäinen lainaus on tanskalaisen matkailijan raportista, toinen ruotsalaisen:

*Ved en Savmölle traf vi en gammel Mand, som talede Svensk, hvilket er rart nok paa Russiske siden, endskiönt nogle Bønder i de naermeste byer dog endnu forstaae lidet Svensk.*²

Eräällä sahalla tapasimme vanhan miehen, joka puhui ruotsia, mikä on kyllä harvinaista Venäjän puolella, ainoastaan jotkut talonpojat lähikylissä vielä ymmärtävät vähän ruotsia.

2 Langebek 1754/1892. Suomentanut Pentti Paavolainen (PP).

*Här i staden är väl Svenska språket modersmålet men torde med tiden förfalla, emedan Tyskan nog allmänt brukas, eljest talas här mycket Finska och Ryska, för de många Holländare måste ock Handlande förstå dess[a] språk.*³

Täällä kaupungissa on ruotsi tosin äidinkielenä, mutta se luultavasti ajan myötä vähenee, sillä kyllä saksaa yleisesti käytetään, muuten täällä puhutaan paljon suomea ja venäjää, sillä monien hollantilaisten lisäksi täytyy kauppiaiden ymmärtää näitä kieliä.

Ruotsin kielen taito oli selvästi häviämässä. Tällaista *language loss* -ilmiötä tutkitaan muun muassa nykyään sociolingvistiikassa, sen syyt ja seuraukset ovat tuttuja. Myös Viipurin kuvernementin kuvernööri on aikoinaan huomannut ruotsin kielen kompetenssin eriasteista murenemistä ja raportoi keisarinnalle Katariinalle seuraavasti:

*/.../ [Schwedisch] wird aber meistens schlecht gesprochen, und weil es mit vielen Wörtern von anderen, insonderheit von der deutschen Sprache vermischt ist, so ist es nicht nur in Ansehung der Worte, sondern auch der Aussprache und Mundart von dem rechten Schwedischen, sehr unterschieden. Doch wird die Schwedische Sprache am besten gesprochen in Friedrichshaven, die Deutsche in Wiburg und die Russische in Kexholm. Die Finnische ist die allgemeine Sprache des Landmannes, sowohl der Careler als der übrigen Finnen, wird aber auch von allen Standes Personen gesprochen.*⁴

/.../ [ruotsia] puhutaan enimmäkseen kehnosti ja koska siihen on sekoittunut lukuisia sanoja muista kielistä, erityisesti saksasta, se poikkeaa huomattavasti paitsi sanastoa myös ääntämisen ja murteen osalta oikeasta ruotsin kielestä. Ruotsia puhutaan kuitenkin parhaiten Haminassa, saksaa parhaiten Viipurissa ja venäjää Käkisalmissa. Suomi on yleisin kieli maanviljelijöiden keskuudessa, niin karjalaisten kuin muidenkin suomalaisten keskuudessa, ja sitä puhuvat myös kaikki säätyläiset.

3 Hülpers 1760. Suom. PP.

4 von Engelhardt 1767, § 32.

Eräässä matkapäiväkirjassa vuodelta 1809 todetaan myös, että ruotsi on kuoleva kieli ja että seuraavassa sukupolvessa kukaan ei enää osaisi kieltä. Seuraavasta lainauksesta käy myös ilmi, miten monikielisiä oltiin tässä tapauksessa saksankielisissä porvarisperheissä:

*/.../ Alla som ej hafva Grekiska Religion, utan den Lutherska /.../ kalla sig Tyskar, och Tyskan är nu Deras Modersmål, ehuru de härstamma från vårt gamla Finland: Dessa blifva bäst upfostrade. /.../ Hvar bättre person talar 4 à 5 Språk, Fransyska, Tyska, Svenska, Finska och Ryska; dock lär Svenskan alldeles upphöra med denna generation. Barnen kunna vid 8 à 10 år de 4 Språken – ej Svenskan. Ut i Sällskap talas Språken med fermeté, stundom ock Engelska och Italienska. /.../*⁵

/.../ kaikki, jotka eivät ole Kreikan uskoisia vaan Lutherin /.../ kutsuvat itseään saksalaisiksi, ja saksa on nyt heidän äidinkieliensä, vaikka he periytyvät vanhasta Suomestamme. Nämä ovat saaneet parhaan kasvatuksen /.../ Kaikki paremmasta väestä puhuvat neljätä viiteen kieltä, ranskaa, saksaa, ruotsia, suomea, venäjää; vaikka ruotsi tuntuu lakkaavan tämän sukupolven myötä. Lapset osaavat 8–10-vuotiaina neljää kieltä – ei ruotsia. Seurapiireissä puhutaan kieliä määrätietoisesti, ajoittain myös englantia ja italiaa /.../

Toisin kuitenkin kävi. Sodassa 1808–09 Ruotsi menetti koko nykyisen Suomen alueen: sekä maan että Viipurin kehitys muodostui täysin toisenlaiseksi. Ruotsinkieliset viipurilaiset puhuivat edelleen 24 vuotta sodan jälkeen ”paikallista ruotsia” josta näkyi ja kuului vaikutteita ja lainoja muista kielistä:

*SPRÅKEN äro fyra. Svenska är det allmänna för Ståndspersoner och Handtverkare /.../ i Kyrka, samtal och all skrift för rättegång. Det var i sitt utslocknande före föreningen, hvarföre det af de i Landet infödda talas mera illa, nemligen med ord och vändningar lånta både af Tyska och Ryska språken, samt en egen tonvigt mest av Finskan. Tyska språket talas af de Ståndspersoner, hvilka förr eller sednare leda sin härkomst från Tyskland, Lifland eller Petersburg /.../. Numer hjelpa de sig något med Svenska språket. Blott i Wiborg hålles tysk Gudstjenst /.../. Dessutom är detta språk det allmänna skolspråket. Ryska språket talas /.../ af alla ursprungliga ryssar. Det är religionsspråket i Grekiska Kyrkan och Curialspråket för alla Ryska Auctoriteter i landet. En mängd Finska Bönder talar Ryska /.../. Nästan alla i Landet infödda Ståndspersoner tala språket väl och fästa, i anseende till barnens uppföstran, stor uppmärksamhet vid detsamma. Finska språket är allmänt för alla Bönder, så väl Lutheraner som Greker. Alla dialecter /.../ finnas här /.../*⁶

5 von Hauswolff 1808 - 1809. Suom. PP.

6 Frans P. von Knorring 1833. Käännös Pentti Paavolainen.

Kieliä on neljä. Ruotsi on yleinen säätyläisillä ja käsityöläisillä/.../ kirkossa, keskustelussa ja kaikissa oikeudellisissa kirjoituksissa. Se oli hii-pumassa ennen yhdistämistä, minkä takia maassa syntyneet sitä puhu-vatkin melko huonosti, käyttävät nimittäin sanoja ja ilmauksia, jotka on lainattu saksasta ja venäjältä, sekä omalla äänenpainolla, joka on enimmäkseen suomesta. Saksan kieltä puhuvat ne säätyläiset, jotka vanhemmilta tai uudemmilta ajoilta juontavat alkuperänsä Saksaan, Liivinmaalle tai Pietariin./.../ Nykyään hekin tulevat auttavasti ruot-silla toimeen. Vain Viipurissa pidetään saksaksi jumalanpalvelus /.../ Sitä paitsi on tämä kieli yleinen koulukieli. Venäjää puhuvat /.../ kaikki alkuperäiset venäläiset. Se on uskonnon kieli Kreikkalaisessa kirkossa ja hallintokieli kaikille maan venäläisille viranomaisille. Joukko suoma-laisia talonpoikia puhuu venäjää /.../ Melkein kaikki maassa syntyneet säätyläiset puhuvat kieltä hyvin ja kiinnittävät siihen suurta huomiota lasten tulevaisuutta ajatellen. Suomen kieli on yleistä kaikille talonpo-jille, niin luterilaisille kuin ortodokseille. Kaikkia murteita /.../ täällä esiintyy/.../

Viipuri suuriruhtinaskunnan aikana

Kieliryhmien välisen tilastollisen jakautumisen kaupungissa tunnemme esimerkiksi vuodelta 1812.

Taulukko 1: Kieliryhmien välinen jakautuminen Viipurissa vuonna 1812⁷

Suomi	Venäjä	Ruotsi	Saksa
1279	846*	412	363
44,1 %	29,2 %	14,2 %	12,5 %

* Sotilashenkilöt pois luettuna

Suomenkielisten osuus on lähes puolet kaupungin väestöstä, venäjänkie-listen osuus vastaa lähes kolmasosaa, ja viipurinruotsalaisten ja viipurin-saksalaisten ryhmät ovat lukumääräisesti lähes yhtä pienet. (Tilastoissa ei mainita muita kieliryhmiä, mutta niiden määrä oli tietysti huomattavasti tätä suurempi, varsinkin armeijassa.) Koska entiset lait pysyivät voimassa Suomen suuriruhtinaskunnassa, ruotsin kielestä tuli jälleen hallinnon ja

7 VKH IV, 247.

viranomaisten kieli. Ruotsinkielisten lukumäärä kasvoi, mutta myös muut kieliryhmät kasvoivat voimakkaasti.

Ruotsinkieliset henkilöt muuttivat kaupunkiin lähinnä Suomen ruotsin- ja kaksikielisistä osista, mutta vähäisessä määrin myös Ruotsista. Vastaperustettuun hovioikeuteen (1839) tarvittiin virkamiehiä, jotka osasivat ruotsia, mutta ei tietenkään pelkästään ruotsia. Saksan kieli kävi yhä vähemmän tärkeäksi Viipurissa. Jo 1840-luvulta voi todeta, että saksaa käytettiin enää harvoin virallisissa kirjallisissa yhteyksissä. Ensisijaisesti käytettiin ruotsia, mutta vähitellen yhä lisääntyvässä määrin myös suomea. Saksa säilyi kuitenkin tärkeimpänä kauppakielenä ja monet saksalaisten omistamat yritykset (Hackman, Starckjohann, Wahl jne.) jatkoivat menestymistään samaan aikaan, kun niiden omistajaperheet vaihtoivat pääkieltä, saksasta useimmiten ruotsiin.

Kieliryhmien välinen jakautuminen 1800-luvun loppupuolella käy ilmi seuraavasta taulukosta. Prosentuaaliset suhteet pysyvät mutta saksalainen väestöryhmä on selvästi supistunut:

Taulukko 2: Kieliryhmien välinen jakautuminen Viipurissa vuonna 1870⁸

Suomi	Venäjä	Ruotsi	Saksa	Muut kielet
6845	3257	2261	610	440
51,2 %	24 %	16,9 %	4,5 %	3,3 %

Kielelliset kiistat ja yksilöiden suomi-ruotsi-kaksikielisyyys 1900-luvulla

Kielellinen ilmasto kiristyi 1800-luvun loppupuolella ja myöhemmin 1900-luvun alussa uudelleen, myös Viipurissa eikä vain pääkaupungissa. Kilpailu suomen ja ruotsin kielen välillä oli havaittavissa etenkin sanomalehdissä, mutta osittain myös kaupunkilaisten yksityiselämässä. Kielirajan ylittävä kanssakäyminen lopetettiin ja suvut saattoivat jakautua suomenkie-

8 VKH IV, 254.

liseen ja ruotsinkieliseen haaraan, jotka lakkasivat tervehtimästä toisiaan. Viipurinsuomalaisien ja viipurinruotsalaisten kiistellessä toistensa kanssa, viipurinsaksalaiset ja viipurinvenäläiset pysyttelivät kiistan ulkopuolella. Monipuolisen kielitaidon arvoa sinänsä ei kuitenkaan kyseenalaistettu. Viipurilaisillahan oli syvä ja perusteellinen kokemus monikielisyydestä käytännössä.

Meillä ei ole tilastoja, joista näkisi kuinka suuri osa viipurilaisista tai muista suomalaisista on osannut useampaa kieltä kuin äidinkieltään. Tiedämme kuitenkin sen, kuinka suuri osa suomen- tai ruotsinkielisestä väestöstä Viipurissa (ja muutamassa muussa kaupungissa) on sanonut ymmärtävänsä toista kotimaista kieltä ainakin auttavasti.

Taulukko 3: Suomi-ruotsi -kaksikielisyyden Viipurissa 1900–1930⁹

Vuosi	Kaksikielisyyden suomenkielisen väestön keskuudessa	Kaksikielisyyden ruotsinkielisen väestön keskuudessa
1900	8,5%	72,5%
1910	7,7%	72,8%
1920	12,0%	89,6%
1930	10,9%	94,2%

On itsestään selvää, että ensi sijassa ruotsinkielinen väestö sanoi osaavansa suomea. Se on tuttu ilmiö kaikista monikielisistä yhteisöistä. Useimmiten vähemmistö opettelee enemmistön kieltä eikä päinvastoin. Samaan aikaan on mielenkiintoista huomioda, että kaupungin suomenkielisen väestön keskuudessa ruotsin kielen osaaminen ei oikeastaan määrällisesti vähentynyt, vaan pikemminkin kasvoi. Viipurinruotsalaisten keskuudessa enemmistön kielen, suomen, taidot parantuivat kuitenkin voimakkaammin.

Monien todisteiden perusteella viipurinruotsalaiset osasivat hyvin suomea. Ruotsinkieliset nuoret, jotka muuttivat Viipurista länteen päin ja menivät uuteen kouluun, saivat toisinaan kokea sellaisen miellyttävän yllätyksen,

⁹ Allard & Starck 1981, 144.

että heidän suomen kielen numeronsa nousivat reilusti, kun uudet suomen kielen opettajat arvioivat heidän taitojaan. Mutta saivat myös kokea sen, että heidän ruotsin kielensä oli joskus vähän toisenlaista kuin *standardsvenska* tai *högsvenska*, kuten termi 1900-luvun alusta lähtien yleensä kuului:

En gång hade en abiturient från en av Wiborgs svenska skolor använt ordet hoppsligen i sin studentexamensuppsats. Läraren, som var från västra Finland och därför icke var förtrogen med wiborgsdialekten, frågade förvånad sin elev, hur det kom sig att han använt ett så besynnerligt uttryck, vartill denne svarade: ”Mormor säger alltid så.”

När årets scripta översändes till studentexamensnämnden, antecknade läraren i marginalen: ”Vanligt uttryck bland wiborgssvenskarna”. Uppsatsen, som tydligen besatt stora förtjänster för övrigt blev godkänd, vilket föranledde en äktwiborgska att yttra: ”Die Lehrer in Wiburg, die wussten es nicht, aber die

*Professoren in Helsingfors wussten, dass ’hoppsligen’ doch richtig ist.*¹⁰

Kerran oli abiturientti Viipurin ruotsalaisista kouluista käyttänyt sanaa *hoppsligen* ylioppilastutkinnon ainekirjoituksessa. Opettaja, joka tuli läntisestä Suomesta eikä siksi ollut perillä viipurin murteesta, kysyi hämmästyneenä, miten hän käytti niin outoa ilmaisua, mihin tämä vastasi: ”Mummu sanoo aina niin.”

Kun vuoden kirjoitukset lähetettiin ylioppilastutkintolautakuntaan, merkitsi opettaja marginaaliin ”tavallinen ilmaisu viipurinruotsalaisten parissa”. Aine, jolla epäilemättä oli muuten suuria ansioita, hyväksyttiin, mikä sai erään aitoviipurilaisen naisen tokaisemaan: ”Viipurin opettajat eivät tieneet sitä, mutta professorit Helsingissä tiesivät, että ”*hoppsligen*” on kuitenkin aivan oikein.”

10 Höckert & Borenius 1940, 161; ”*hoppslig*” on standardikielessä ”*förhoppningsvis*” ja nykyfinlandsvenskassa ”*hoppeligen*”.

Nuoriso myös nautti monikielisyydestään ja vitsaili sillä. Näin on kerto-
man mukaan keskusteltu ruotsinkielisessä poikalypseossa, kun teinikuntaan
(konventtiin) piti perustaa uutta komiteaa.

Föreslagits har nöjeskommitté eller förnöjelsekommitté.

- *Det finns inget ord i svenska språket som kan ersätta "Vergnügelse".*
- *Men "Vergnügelse" är ju varken tyska eller någonting annat, det borde heta "Vergnügung".*
- *Men "Vergnügung" låter lika tokigt som "nöje" i det här sammanhanget.*
- *Och förnöjelse är ungefär som förlustelse, och det låter inte bra i ett konvent.*
- *Och nöje, det är liksom offentliga och ofantliga nöjen. Vi måste ha ett ord som är gjort för vår skola och bara för vår skola och betecknande för Wiborg.*
- *Dessa villkor uppfyller "Vergnügelse", som är ett nytt ord, som inom sig innehåller det allra finaste ur de vanliga orden nöje och Vergnügung och ur de farliga orden förnöjelse och förlustelse.¹¹*

On ehdotettu huvitoimikuntaa (nöjeskommitté) tai mielihyvätöimi-
kuntaa (förförnöjelsekommitté)

- Mutta ruotsiksi ei ole sanaa, joka korvaisi sanan "Vergnügelse"
- Mutta "Vergnügelse" ei ole saksaa eikä mitään muutakaan, sen pitää olla "Vergnügung" [huvitus].
- Mutta "Vergnügung" kuulostaa yhtä hullulta kuin "nöje" tässä yhteydessä.
- Ja *förförnöjelse* [mielihyvä] on melkein samaa kuin *förförlostelse* [huvittelu] eikä se kuulosta konventissa hyvältä.
- Ja nöje, ovat niin kuin julkiset (*offentliga*) ja rajattomat (*ofantliga*) hovit. Meillä pitää olla sana meidän kouluamme varten, vain meitä koskeva ja Viipurille ominainen.
- Sen ehdon täyttää "Vergnügelse", joka on uusi sana, joka itsessään sisältää kaikkein hienoimman tavallisista sanoista nöje ja Vergnügen, ja vaarallisista sanoista förförnöjelse ja förförlostelse.

11 *Tyrgils museets tidskrift för minnen från Wiborg 1974. Suom. PP.*

Viipurilaiset evakot kertovat

On harmi, ettei kielitilastoissa aikoinaan kysytty esimerkiksi saksan tai venäjän kielen osaamisesta tai tutkittu noiden kahden nimenomaisen kieliryhmän suomen ja ruotsin kielen osaamista. Ne kuuluvat kuitenkin asioihin, joita kysyin 1990-luvulla tehdessäni tutkimusta Viipurin kielioloista. Suurin osa 65 tietojä antaneesta henkilöstä ilmoittaa osanneensa montaa kieltä. Heistä 48 nimesi äidinkielen ruotsin, joten he edustavat siis juuri sitä kieliryhmää, josta tässä on kysymys. Noin kolmasosa katsoo osanneensa neljää kieltä, noin neljäsosa on hallinnut kolme.

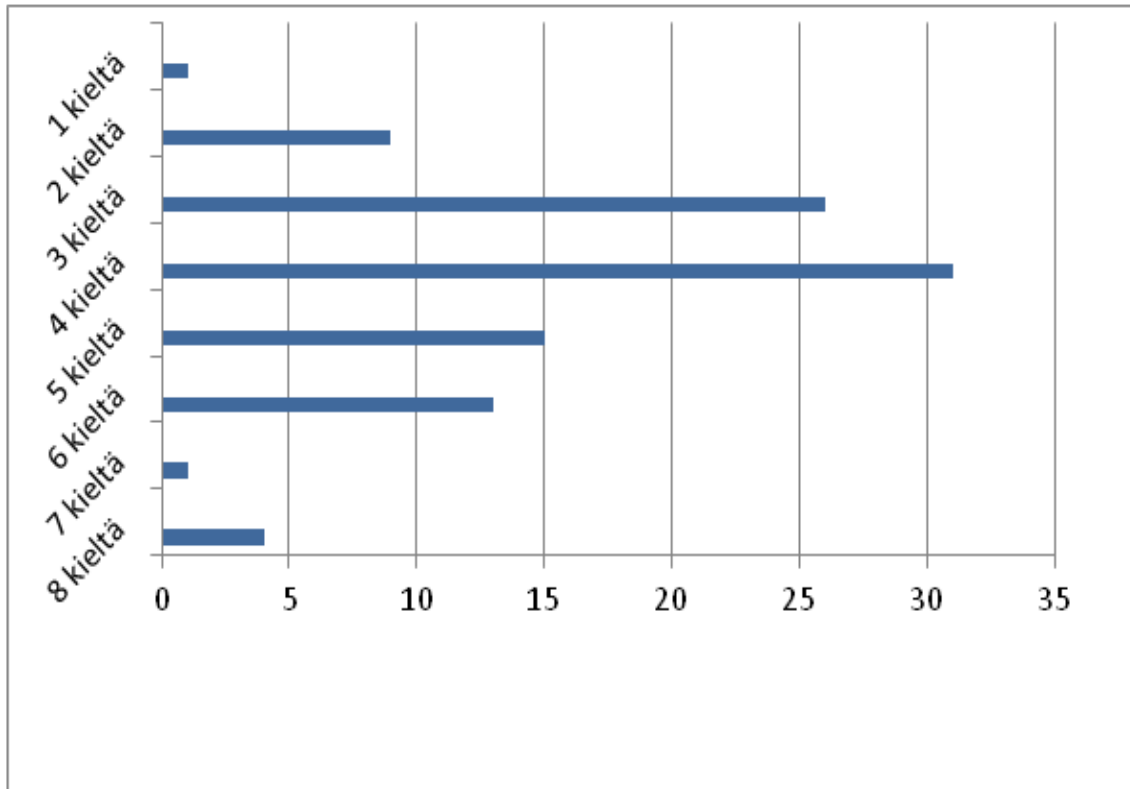
Kuten Taulukosta 4 näkyy, informanttien äidinkielenä ruotsin lisäksi ovat myös suomi, saksa, venäjä ja jiddish. Äidinkielen lisäksi on ilmoitettu ruotsin, suomen, saksan, englannin, ranskan, venäjän, italian, espanjan, norjan, latinan, jiddishin, heprean, portugalin, tanskan ja viron kielen taidoista. Osaa niistä lienee lähinnä opiskeltu koulussa ja käytetty vähemmän käytännössä (esimerkiksi latinaa), mutta norja, tanska ja viro taas selittyvät kauppasuhteilla naapurimaihin. Heprea ja jiddish ovat osoitus siitä, että kaupungissa on ollut juutalainen väestöryhmä, jolla on ollut oma synagoga. Kaupungissa on ollut myös roomalaiskatolisia, jotka ovat muodostaneet oman seurakunnan ja varmasti myös joukko muslimeja. Venäjän armeija oli koko imperiumin tavoin monikulttuurinen ja armeijassa palvelleet jäivät usein paikkakunnalle, kun muutaman vuosikymmenen palvelusaika loppui.

Taulukko 4: Viipurilaisten informanttien ilmoittamat äidinkielet ja muut osaamansa kielet (absoluuttiset luvut)

Äidinkieli	Muut kielet
Ruotsi (48)	Ruotsi (65)
Saksa (8)	Saksa (63)
Suomi (7)	Saksa (55)
Venäjä (3)	Englanti (39)
Jiddish (1)	Ranska (22)
	Venäjä (5)
	Italia (3)
	Espanja (3)
	Norja (3)
	Laina (2)
	Jiddish (1)
	Heprea (1)
	Portugalin kieli (1)
	Tanska (1)
	Viro (1)

Useimmat informantit kertoivat hallitsevansa vähintään kolmea tai neljää kieltä, mutta joukossa oli jopa viisi- ja kuusikielisiä informantteja (Kuvio 1).

Kuvio 1: Viipurilaisten informanttien monikielisyys (prosenttiluvut)

Kysyin myös, pystyivätkö informanttini muistamaan, että keskustelua olisi käyty useammalla kielellä samanaikaisesti. Se tuntui tutulta ainoastaan juutalaisen ryhmän parissa. Siellä keskustelua päivällispöydässä saatettiin käydä niin, että jokainen puhui omaa kieltään ja luotti siihen, että kaikki muut ymmärtävät. Muuten vastaukset kuuluivat usein, että perheellä oli yhteinen kieli esimerkiksi ruokapöydässä, mutta että muuten kieltä vaihdettiin henkilön mukaan. Porvarikodeissa vanhemmat saattoivat puhua ruotsia lasten kanssa, saksaa omien vanhempiensa ja näiden sukulaisten kanssa, suomea virastossa ja työntekijöidensä kanssa kotona ja vähän venäjää torilla tai tietyissä kaupoissa.

Vaikka informanttini itse vaikuttavat olevan hyvin monikielisiä, 68 prosenttia heistä on kuitenkin kasvanut yksikielisisissä kodeissa. Juuri heidän keskuudessaan oli täysin ruotsinkielisten kotien ohella myös muutamia täysin saksan- ja suomenkielisiä koteja. Lähes neljäsosalla näistä perheistä on ollut kaksi kotikieltä, ja siten kahdeksan eri yhdistelmää. Kolmessa perheessä oli käytetty aktiivisesti kolmea kotikieltä ja kahdessa vielä useampaa.

Kautta linjan tuli myös esiin kommentti, että todella elävä nelikielisyys oli kuollut 1800-luvun lopussa. Informantit, jotka olivat syntyneet vuosina 1896–1936, muistivat, että heidän isovanhempansa todella käytännössä pystyivät käyttämään neljää kieltä eri tilanteissa. Heidän oma kielitaitonsa ei ollut enää yhtä hyvä, varsinkaan venäjän kielen suhteen. Siksi voi olla mielenkiintoista vertailla informanttieni oman ilmoituksen mukaista monikielisyyttä ja sitä kielitaitoa, jonka he ilmoittivat vanhempiansa omanneen.

Vanhemmista noin neljäsosa on ollut kolmekielisiä. Kun lasketaan yhteen prosenttiluvut niiden osalta, jotka ovat osanneet neljää tai useampaa kieltä, nähdään, että 38 % äideistä ja 35 % isistä on ollut monikielisiä. Yksi vanhempi – isä – on hallinnut 14 kieltä, mutta tämä johtui siitä, että hän oli venäläinen emigrantti, joka oli jättänyt työnsä Pietarissa, jossa hän oli ollut mongolikielten professori. Hänen tyttärensä kertoi itse olevansa kuusikielinen.

On mielenkiintoista, että jakautuminen sukupuolten välillä on noin samankaltainen. Miehet ovat varmasti monissa tapauksissa tarvinneet useamman kielen taitoa työelämässä. Myös äitien joukossa on osa sellaisia, jotka ovat työskennelleet kodin ulkopuolella vielä avioliiton aikana, mutta varsinkin ennen sitä. Kielitaito on ollut etu virastossa ja pankissa. Nekään naiset, jotka ovat työskennelleet kotona, eivät ole olleet kielellisesti eristyneinä. Ylimmissä yhteiskuntaluokissa vaadittiin kykyä keskustella vieraalla kielellä.

Yhdessä kohdassa sukupolvet eroavat huomattavasti toisistaan. 50 vanhemman sanotaan osanneen venäjää, kun taas lapsista, eli informantteistani, vain 5 sanoo itse osanneensa sitä. Vanhempien sukupolvi on tietysti opiskellut venäjää koulussa, mitä nuorempien, vuoden 1917 jälkeen kou-

lunsa aloittaneiden, ei ole ollut pakko tehdä. Vanhempien sukupolvella oli myös kokemusta elävästä suhteesta venäjään eli venäläisiin viranomaisiin. Yksi todella monikielisistä informanteista (naispuolinen) kertoo seuraavaa (lainaus käännetty ruotsin kielestä):

Minun nimeni on N. N. ja olen syntynyt vuonna 1907. Muutin Viipuriin syyskuussa 1918 vanhempieni ja vajaan 2 vuotta nuoremman veljeni kanssa pakolaisina Pietarista. Syy siihen, että tulimme Suomeen oli se, että meillä oli talviasumiseen sopimaton kesäasunto Viipurinlahdella, puolimatkassa Uuraansaareen. Perheemme oli viettänyt siellä kesät noin vuodesta 1908 lähtien. Ensimmäisen vuoden kulkurielämän jälkeen – me muutimme viisi kertaa sinä vuonna – asetuimme asumaan Viipuriin, jossa asuimme: vanhempani talvisodan syttymiseen ja minä siihen saakka, kunnes kaikkien siviilien oli lähdettävä kaupungista 2 päivää ennen kuin se kukistui helmikuussa –40. /.../

Kotona puhuttiin useita kieliä. Voi olla että juuri siksi sopeuduimme niin hyvin Viipurin ilmapiiriin ja viihdyimme siellä. Isälläni oli lainopillinen koulutus ja hän oli sihteerinä duumassa, kun lähdimme Venäjältä. Hän osasi venäjää, ranskaa ja saksaa. Äitini osasi sen lisäksi englantia ja hän piti huolen, että lapset aivan pienestä saakka oppivat saksaa ja ranskaa äidinkielen eli venäjän lisäksi. Kotona puhuttiin siis kolmea kieltä, venäjää pääasiassa isän kanssa, saksaa ja ranskaa äidin kanssa, usein kaikkia kolmea yhtä aikaa. Se oli varsinaista siansaksaa! Eikä tilanne parantunut, kun koulutoverit tulivat ja puhuimme ruotsia. Vähitellen veljeni ja minä aloimme puhua keskenämme ruotsia – koulujen ja partiolippukuntien kieltä.

1920-luvun alussa Viipurissa oli suomalaisia, ruotsalaisia ja yksi venäläinen koulu. Valintamme kohdistui ruotsalaisiin kouluihin, koska on helpompi oppia ruotsia, kun osaa saksaa. Mehän emme tarkasti arvioiden osanneet kumpaakaan, emme ruotsia emmekä suomea. Koulussa opiskelin englantia vieraana kielenä. Vaikein aine koulussa oli suomi, jota opin kunnolla vasta viimeisenä talvena Viipurissa (1941 - 1942). Silloin kaikki kanssakäyminen tapahtui pelkästään suomen kielellä ja luimme vain suomenkielisiä sanomalehtiä. Aika, jolloin puhuttiin neljää kieltä, oli ohi. /.../

Kun minulta kysytään, kuinka monta kieltä osaan, vastaus kuuluu: ”Vähintään kuutta, mutta en yhtään kunnolla”.

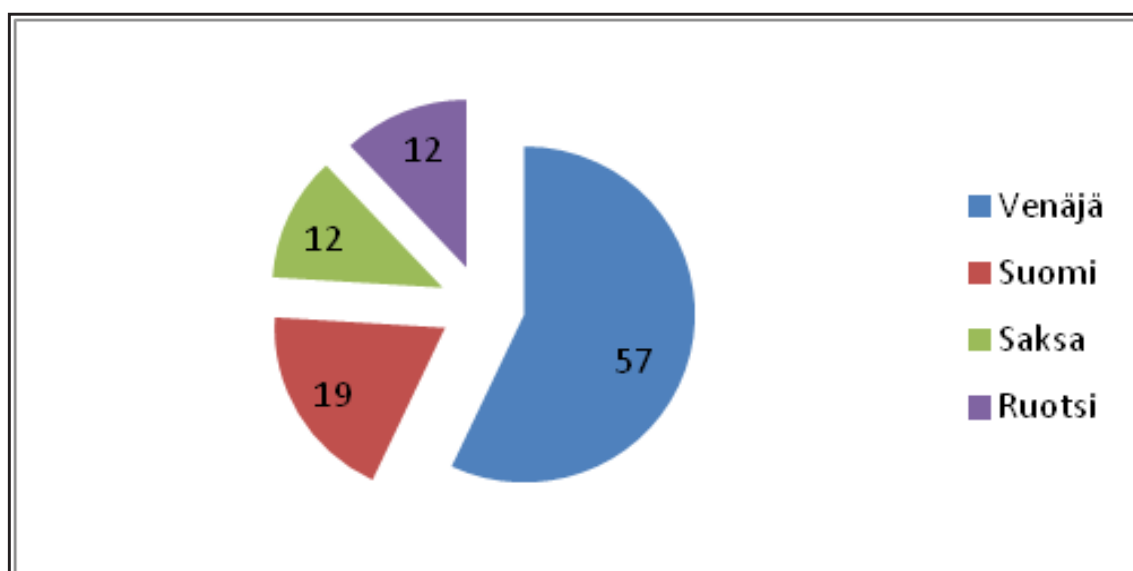
Olen päättänyt tarkastella ja havainnollistaa tässä erityisesti informantieni monikielisyyttä. Se on myös asia, jonka monet heistä itse tuovat esille. Monikielisyyshän ei ollut vain kaupungin tavaramerkki, vaan myös monen yksilön erityispiirre, joka erotti hänet yksikielisistä sukulaisista ja ystävistä eri puolilla Suomea. Oli tietysti myös monia, joiden perheissä ja suvuissa tätä kielten ja kulttuurien sekoitusta ei esiintynyt lainkaan. Jos kasvoi ruot-

sinkielisessä kodissa ruotsinkielisten sukulaisten kanssa, kohtasi suomen kielen kuitenkin välittömässä lähiympäristössä, ja yksityisessä kanssakäymisessä kielellisesti kirjavamman taustan omaavien ystävien, luokkatoverien ja naapurien kanssa tottui kuulemaan ihmisten puhuvan saksaa ja venäjää. Oletettavasti on kuitenkin ollut niin, että läheinen yhteys eri kielisiin on ensisijaisesti koskenut niitä, jotka itse ovat edustaneet vähemmistöryhmää. Suomenkielinen viipurilainen ei ehkä ollut yhtä luonnollisesti ja yhtä usein kosketuksessa muiden kielten kanssa.

Mistä *wiborska* koostuu?

Pyysin informanttejani myös luetteloimaan kaikista neljästä kielestä sellaisia sanoja ja sanontoja, joita he muistavat itse käyttäneensä tai kuulleensa toisten käyttävän Viipurissa. Käytettävissäni oli myös vastaavankaltaisia vanhempia luetteloita, ja kaiken kaikkiaan oli kysymys 411 sanasta ja sanonnasta, jotka viipurilaisten mielestä olivat *wiborskaa*. Nämä jakautuvat neljän kielen välillä seuraavasti (Kuvio 2).

Kuvio 2: Erikielisten sanojen ja sanontojen prosentuaalinen jakautuminen *wiborskassa*

Taulukko 5

RUOTSI			SUOMI		
Viipurissa			Viipurissa		
bisi	gammal gubbe	vanha ukko	akkuna	fönster	ikkuna
firabel	svartjobb	firaabeli	hantuukki	handduk	käsipyyhe
hippa	fest för ungdomar	kotihippa	kahveli	gaffel	haarukka
maffig	mallig	ylpeä	kopsa	sykorg	ompelukori
prella	babbla	lörpötellä	tassi	tefat	teelautanen
SAKSA			VENÄJÄ		
Viipurissa			Viipurissa		
besorga	lägga beslag på	ottaa ilman lupaa	fortuschka	vädringsfönster	tuuletusikkuna
die Borkane	morot	porkkana	issikka	hyrkusk	vuokraajuri
Kaffeeporo	kaffesump	kahviporo	kuharkka	köksa	keittäjä
Schmant	tjock gräddde	paksu kerma	lafka	butik	kauppa
Schlafrock	morgonrock	aamutakki	pradaja	sälja	kaupitella

Ylivoimaisesti suurin osuus lainasanoista tulee venäjältä. Luultavasti on kysymys sataprosenttisesti samoista lainoista, jotka ovat esiintyneet, ja esiintyvät, myös suomen kielessä. Suomen itä- ja kaakkoismurteissa sekä karjalan kielessä on monia jälkiä kielellisestä kontaktista. Myös suomen kielestä lainattiin Viipurissa paljon ruotsin ja saksan kieliin. Niinhän nykyäänkin tehdään, vaikka lainat ovat toisenlaisia. Saksalaisia sanoja ja sanontoja oli helppo käyttää myös ruotsin kielessä, koska nuo kaksi kieltä muistuttavat toisiaan niin paljon. Ruotsinkielisillä sanonnoilla tarkoitetaan tässä jokapäiväisiä, joskus vähän slanginomaisia sanoja, joita on käytetty puhekielessä Viipurissa, mutta jotka eivät ole ”oikeaa ruotsia” eivätkä yleensä

esiinny kirjallisissa yhteyksissä. Muutamia harvoja esimerkkejä löytyy taulukosta 5. Olen voinut käsitellä ja kommentoida niitä laajemmin asiaa koskevassa kirjassani.¹²

Lopuksi

Jos jatkaisin tätä pienen viipurilaisryhmän keskuudessa tekemääni tutkimusta pidemmälle, olisi varmaan hyvä ajatus tutkia enemmistöväestöä eli suomalaista Viipuria. Kuinka yleistä monikielisyys on ollut ja varsinkin, kuinka paljon on käytetty sanoja ja sanontoja toisista kielistä? Voisi myös ajatella sen tutkimista, mitä viipurilaisten sanoista ja sanonnoista on jäljellä suomen ja ruotsin kielessä Suomessa nykyään? Ovatko viipurilaisevakkojen kielelliset erityispiirteet muuttaneet heidän mukanaan, onko seuraava sukupolvi oppinut sanoja ja sanontoja vanhemmiltaan tai isovanhemmiltaan? Entä miten käy tulevaisuudessa? Minä ainakin yritän omassa perheessäni säilyttää tietyt suomalaiset, venäläiset ja saksalaiset sanat myös silloin kun puhun ruotsia.

Monikielisenä ja monikulttuurisena kaupunkina Viipuri oli värikkäin kaikista Suomen kaupungeista. Selvästi näkyy kuitenkin, että väripaletti oli vähitellen alkanut haalistua 1900-luvulla. Lopuksi lainaan kirjailija Jac. Ahrenbergin (s. 1847 Viipurissa) kuvaa kotikaupungistaan 1800-luvun loppupuolella. Se on sosiolingvistinen analyysi taiteilijan sanoin:

Rundtomkring det hela stimmade en rörlig hop barischnikar, isvoschikar, amatörer, hästskojare, tidningsreporters och en massa pojkar, icke de minst ifriga vid denna sportfest. Språkförbistringen var storartad. Ryska, tyska, finska, svenska och tatariska talades om hvartannat, alla flytande orätt, men man förstod hvarandra så obegripligt bra ändå. De olika springarnas forna bedrifter utlades, deras nuvarande "chancer" diskuterades ifrigt, svordomar på olika tungomål, gnäggningar och oljud av tusen slag, fylde luften så man kunde tro sig med ens förflyttad bland helt andra människor än lugna säfliga finnar – men så var man ju också i Wiborg och det är likväl ännu idag någonting annat än det öfriga Finland.¹³

12 Tandefelt 2002.

13 Ahrenberg 1846/1910. Suom. PP.

Ympäriinsä parveili liikkuva joukko barischnikoita, isvoschikoita, amatöörejä, hevoshuijareita, lehtireporttereita ja lauma poikia, ei vähiten innoissaan tästä urheilujuhlasta. Kieltensekoitus oli suurenmoinen. Venettä, saksaa, suomea, ruotsia ja tattaria puhuttiin sikin sokin, kaikkea sujuvasti väärin, mutta käsittämättömän hyvin toisiaan kuitenkin ymmärrettiin. Eri ravureiden menneet saavutukset esiteltiin, heidän tämänhetkisiä chanssejaan diskuteerattiin kiivaasti, kiroiltiin eri kielillä, hirnumista ja mölyä kaikenlaista täytti ilman niin, että luuli kerralla siirtyneensä aivan muiden ihmisten joukkoon kuin säyseiden suomalaisten – mutta silloinhan oltiin Viipurissa ja se on yhä vielä vähän toista kuin muu Suomi.

Lähteet

Ahrenberg, Jac.: ”Några dokument belysande skolförhållandena i Wiborg under år 1846”. *Kaukomieli IV*. Utg. Viborgska avdelningen. Helsingfors 1910.

Allard, Erik & Starck, Christian: *Språkgränser och samhällsstruktur*. Lund 1981.

von Engelhardt, Nikolai Henrik: *Die Beschreibung des Russisch Käyserlichen Gouvernements von Wiburg (1767)*, ed Sulo Haltsonen. *Suomen historian lähteitä VIII*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1973.

von Hauswolff, Adelaïde: *Journal hållen under resor i Ryssland då Jag följde min Far, i Dess fångenskap År 1808 och 1809 (avskift)*. Riksarkivet.

Hülphers, Abrah. Ahrs.: ”Dagbok och Samlingar Uppå en Resa om Somarn 1760, Ifrån Westerås Till Petersburg och Ryssland, Fram och åter Sjöledes emellan STOCKHOLM och ÅBO, men sedan Landvägen igenom Finland, Nyland, Tavastland m. m.”. *Bidrag till kändedomen af vårt land II, samlade och utgifna af K. G. Leinberg*. Jyväskylä 1886.

Höckert, Esther och Borenius, Ingrid: *Människor och minnen från Wiborg vid sekelskiftet*. Helsinki 1940.

von Knorring, Frans P.: *Gamla Finland eller Det fordna Wiborgska Gouvernementet*. Åbo 1833.

Langebeck, Jacob: ”En dansk rejsendes skildring af Finland i det 18 århundrede” (1754). Utg. *J. Clausen. Förhandlingar och uppsatser 6. 1890–1892. Skifter utgivna af Svenska Litteratursällskapet i Finland XX*. Helsingfors 1892. 60–70.

Tandefelt, Marika: *Viborgs fyra språk under sju sekel.* Schildts förlag, Helsingfors 2002.

Tyrgilsmuseets tidskift för minnen från Wiborg 1974/1. Utg. Tyrgilsmuseet r.f. (asv.red. H. Wihtol), Helsingfors 1974.

VKH

Viipurin kaupungin historia IV. J. W. Ruuth. uudistanut Erkki Kuujo et al. Torkkelin säätiö, Helsinki 1981.